

TÜRK ROMANINDA KADIN OKUR İMGESİ: AHMET MİTHAT EFENDİ ÖRNEĞİ

Aysun Körlü

Çalışmamızda amaç, Türk edebiyatının modernleşmesinin genel bir değerlendirilmesini yaparak bir Tanzimat dönemi yazarı olan Ahmet Mithat'ın *Felsefe-i Zenan* isimli uzun hikayesiyle *Jön Türk* isimli romanını bu eserlerde ortaya konan kadın okur imgesi açısından değerlendirmektir. Bu iki eserin seçilmiş olmasının nedeni çalışmamızın ilerleyen kısımlarında da anlaşılabileceği üzere aynı yazara ait olmalarına rağmen kadın okura ilişkin düşüncenin değişmiş olmasıdır. Aralarında kırk yıl olan bu iki eserin değerlendirmesine geçmeden önce Türk edebiyatının Batılılaşmasına ilişkin birkaç söz söylemek gereklidir. İnceleyeceğimiz yazar Tanzimat dönemi edebiyatına mensup olduğu için bu değerlendirme ilgili dönemle kısıtlı kalacaktır.

Batılılaşma Çerçevesinde Tanzimat Edebiyatının Nitelikleri

Bilinmektedir ki Türkiye’de roman Batılılaşmanın bir parçası olarak, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi isimlerin Batı romanından çevirileri ile başlamıştır. Bu isimlerin Batılı edebi eserlere yaklaşımları, bünyesinde her zaman bir övgüyü ve kendi edebiyatımızın geri kaldığı düşüncesini barındırmıştır. Bu yazarlarımıza göre eski hikaye türünden romana geçiş, hayalcilikten akılcılığa, çocukluktan olgunluğa, kısacası ilkelikten uygarlığa geçiştir. Batı’dan, uygarlaşmanın bir gereği olarak aldığımız bu roman türü, bizi uygarlığa götürecek araçlardan birisi olarak kullanılacaktır.¹

¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, Cilt: 1, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 11.

Roman türü Türkiye’de farklı olarak toplumsal koşulların bir sonucu değil, ithal edilen bir tür olduğu için farklı nitelikler taşır. Baykan Sezer’in de belirttiği üzere edebiyatımızın, özellikle Tanzimat edebiyatının başlıca özelliği siyasetle kaynaşıp sırtını Batı’ya yaslayan bir edebiyat olmasıdır. Edebiyat, gazetecilik ve siyasetin iç içeliği irdelenmesi gereken esas konu olarak karşımıza çıkmaktadır.² Ahmet Mithat’ın da içinde bulunduğu ilk romancılarımız siyasal ve toplumsal sorunlarla uğraşan isimlerdir. Dolayısıyla eserleri bu bilinçle ortaya koymuş ve Batılılaşma sürecinde edebiyatı halkın adaptasyonunda bir araç olarak görmüşlerdir. Üstlendiği görev nedeniyle Türk edebiyatı Batılılaşma serüveninin dinamiklerini taşımakta ve Batılılaşmanın dinamiklerini kendisi üzerinden okuyabilmemize imkan vermektedir.

Osmanlı Devleti Batı medeniyetine dahil olma yolunda ilk resmi adımı Tanzimat Fermanı’yla atmıştır. Tanzimat yazarları romanın işlevi konusunda aynı görüşü paylaşarak onu eğitimin bir aracı olarak görmüşlerdir. Ancak bu durum roman aracılığıyla vermeye çalıştıkları eğitimin de aynı nitelikte olduğu anlamına gelmez. Siyasal görüşlerinin ayrı olması aşlamak istedikleri düşüncelerde de kendisini gösterir. Örneğin istibdada karşı savaştan ve meşrutiyete inanmış olan Namık Kemal özgürlük, eşitlik ve vatan gibi siyasal rengi olan fikirleri aşlamaya çalışmıştır.³ İlk zamanlarında Yeni Osmanlılarla birlikte hareket ettiği izlenimi bırakan Ahmet Mithat ise romancılığını ve gazeteciliğini eğitim yolunda kullanırken halkı siyasal amaçlarla etkilemeyi düşünmemiş, onlara bilgi vererek ansiklopedik bilgilerini artırmak istemiştir. Çünkü ilerleme için genel kültür düzeyinin artması gerektiğine inanmaktadır.

Romanı bu amaçlarla kullanan Tanzimat dönemi yazarları ister istemez Batı’dan yararlanmanın yolu ve ölçüsü sorununu gündeme getirmişlerdir.

Kendilerini geleneklerine bağlı uygar birer Müslüman olarak gören bu Osmanlı aydınlarına göre hem Batı örneğine bakarak çağdaşlaşmak hem de dinine bağlı bir Osmanlı olarak kalmak mümkündü. Doğu ve Batı arasında bocalamak, bir ikileme düşmek pek söz konusu değildi. Ne var ki durum zamanla değişti.⁴

Osmanlı geri kaldıkça Batı’yı örnek aldığı reformları farklı alanlara yaymış, laikleşme sürecine girilmesiyle birlikte toplum ve devlet arasında bir tutkal görevi gören İslam bu işlevini yitirmeye başlamış ve toplumda ikilik büyüyerek farklı kurumlara da yayılmıştır. Ortaya çıkan değer kargaşası toplumun belirgin bir özelliği haline gelmiş, Batı ve Doğu değerleri arasındaki bocalama sadece üst tabakanın sorunu olmaktan çıkarak günlük hayatta da kendisini göstermeye başlamıştır. Eski aile-yeni aile, eski terbiye- yeni terbiye, eski ahlak- yeni ahlak benzeri ikilikler

² Baykan Sezer, “Batıcılışma - Seminer Notları”, *Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi, Sosyoloji Yıllığı 22*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 15.

³ Moran, a.g.e., s. 19.

⁴ Moran, a.g.e., s. 20.

toplumun daha fazla kurumuna yayılmaya başlamıştır. Bu durum Türk aydınını Batı ile Doğu değerleri arasında bir bocalamaya sürüklemiştir. I. Dünya Savaşı, Mütareke, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk devrimleri ilerleyen dönemlerde Batılılaşma karşısındaki tutumumuzu daha da karmaşıklştırmış ve bu sorunu sürekli olarak gündemde tutmuştur. 1950'lere kadarki Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde bu Batılılaşma hareketi belirlemiş ve dönemin en tanınmış yazarları Batılılaşma sorununa eğilmiştir. Batılılaşma Türk romanının ana sorunsalı olmaktan öteye onun işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirlemiştir.

Tanzimat Döneminde Kadın

Öncelikle askeri sahada başlayan yenileşme hareketleri zamanla kendisini ülke yönetiminden kılık kıyafete kadar her sahada göstermiş, ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar ve mevcut konumları da bu çerçevede bir problem olarak algılanıp sorgulanmaya başlanmıştır. Dönemin edebiyatçıları, eserlerini çoğu kez toplumu aydınlatmak amacıyla yazdıklarından ve edebiyata toplumsal bir işlev yüklediklerinden kadın konusunu hem edebi eserlerinde hem de fikri eserlerinde sıkça işlemişlerdir. Kadının eğitimden faydalanamaması ve bunun doğurduğu olumsuz sonuçlar, örtünme, çekeşlilik, boşanma vb. konular bu dönem yazarlarının üzerinde durdukları başlıca hususlardır.⁵ Ahmet Mithat kadına ve onun problemlerine hem edebi eserlerinde hem de diğer yazılarında yer veren edebiyatçıların başında gelmektedir; “Karılar” başlıklı seri makaleleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Modernleşme süreci, kadınlar açısından önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kadınlara yönelik eğitim kurumlarının açılışı, kadınların çalışma yaşamına girmeye başlamaları ve kadınlara ait yayınların ortaya çıkışı Tanzimat sonrası döneme rastlamaktadır. Modernleşmeyle birlikte gerek toplumsal gerekse de feminist dönüşümü sağlayacak kadın tipi ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶ Modernleşme tartışmasının her iki tarafı da dikkatini kadınlara çevirmiştir. Batılılaşma taraftarlarının kadınlarla ilgili isteklerini manevi değerlere saldırı olarak gören muhafazakâr çevreler, kadınla erkek ilişkilerinin şeriat kurallarına uygun olarak devam etmesi yönünde bir görüşe sahip olmuştur. Batılılaşma yanlıları ise, kadının konumunun, geri kalmanın önündeki en önemli sebeplerden biri olarak görmekte ve kadının sosyal hayata katılmasını savunmuştur. Bu dönemin kadın için en büyük kazancı kadın hakları, kadının eğitimi gibi konulara dönemin aydınlarının da eğilmesi ve bir kamuoyu oluşturulmasıdır. Bunun neticesi ilköğretim düzeyi-

⁵ Safiye Akdeniz, “Tanzimat Dönemi Edebiyatçılarının Kadın Problemine Yaklaşım Biçimleri”, http://cws.emu.edu.tr/en/conferences/2nd_int/pdf/safiye%20akdeniz.pdf

⁶ Hale Biriciklioğlu, “Türk Modernleşmesinde Kadın”, http://cws.emu.edu.tr/en/conferences/2nd_int/pdf/Hale%20Biricikoglu.pdf

nin üzerinde kadınlara yönelik okulların açılması geleceğin okumuş kadınları için temeli sağlamıştır.⁷ Bu durum sonucunda da kadın konusu edebiyatta kendisine genişçe bir yer bulmuş ve kadın karakterler tartışmanın vücut bulduğu isimler haline gelmiştir.

Bizim çalışmamızı ilgilendiren nokta aydınların kadınları eserlerinde nasıl ele aldıklarına ilişkindir. Eserlerde kadınlara ilişkin birçok farklı bakış açısı ve nitelendirme olmasıyla beraber bunlar arasından belki de en dikkat çekici olanı çoğu eserde kadının hep bir roman okuyor olmasıdır. Hikaye ve romanlarda genç kızlar birçok bilgiyi okudukları romanlardan edinirler. Özellikle Ahmet Mithat açısından roman okumak genç kız için ayırıcı bir özelliktir. Burada önemli olan kadınların neleri okuduğu ve bu okuduklarından nasıl etkilendikleridir.

Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Mithat Efendi 1844-1912 yılları arasında yaşamış Tanzimat devrinin en önemli isimlerinden birisidir. Hem gazeteci hem hikayeci hem de romancı olarak uzun yıllar edebiyata hizmet etmiştir. Başlarda bahsettiğimiz siyaset, gazetecilik ve edebiyat iç içeliğinin vücut bulduğu isimlerden birisidir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre edebiyat halkın eğitilmesi için biçilmiş kaftandır. Bir anlamda Batılılaşmanın halkçısıdır. Baykan Sezer'in ifadesiyle: "Ahmet Mithat Batılılaşmanın halkçısı. Batı

⁷ Leyla Kaplan, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, aktaran Biriciklioğlu, a.g.m., s. 4.

seçimine halkı ortak etmek istediği gibi Batı bilgisini halka ulaştırmaya da çalışacak. (...) Kişiye ait sayılan bilginin halka satılmasıyla suçlanacaktır.”⁸

Dolayısıyla Ahmet Mithat sanat icra etmekten ziyade halkı eğitmek ve bilgilendirmek kaygısını taşımıştır. Bir anlamda edebiyat onun için bir okul niteliği taşımaktadır. Osmanlı’nın, teknik ve maddi medeniyet yönünden değişmeye ve düzelmeye ihtiyaç duyduğu kesin iken, Avrupa’nın da ahlaki yönden değişmeye ve düzelmeye ihtiyacı olduğunu düşünen Ahmet Mithat Efendi’nin, romanlarında, sosyal meseleleri Avrupa ile kıyasladığı görülmüştür. Batının birçok konuda üstünlüğünü kabul eden Ahmet Mithat, gerekli değişikliklerin yapılması şartıyla Batılılaşma programının halka indirgenmesi gerektiği düşüncesinde olmuştur. Ona göre; toplumda ahlaki ve manevi çöküntüye sebep olan Batılılaşma, sırf bu sebeple de, muhafazakar kesimi karşı koymaya zorlamıştır. Ahmet Mithat’ın meseleye bakış tarzı sadece Doğulu kalmak ya da sadece Batılılaşmak değildir. O, en faydalıyı ararken, çeşitli bilgileri toplayarak birleştirmeyi ve okuyucuya bu şekilde sunmayı tercih etmiştir. Keşfettiği en uygun bileşim, “*Batı’nın ilmi, çalışması ve disiplini; Doğu’nun ahlaki, fazileti ve dinidir.*” Hedeflemiş olduğu insan modeli ise, İslam’ın ve Osmanlı geleneğinin bütün faziletlerini taşıyan, fakat Batılı gibi yaşayan bir insandır.⁹

Romanesk Kadın

Osmanlı-Türk edebiyatının erken örneklerinde bir ortaklık dikkat çekmektedir. Ahmet Mithat’tan Yakup Kadri’ye, Hüseyin Rahmi’den Halit Ziya’ya, Nebizade Nazım’dan Peyami Safa’ya yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca yayınlanmış romanların hepsinde kadın kahramanın elinde bir roman vardır. Daha önemlisi bu kadın okuduğu romandan fazlasıyla etkilenmiştir. İlk örnekler Ahmet Mithat’tan gelir. *Felsefe-i Zenan*’da okumak için yaşayan Fazıla Hanım ile kızı Akiye Hanım okumayı evliliğin karşısına koyacak kadar tutkuludurlar. *Jön Türk*’te ise okuduğu kitaplar yüzünden bir ifrat kadına dönüşen, sonunda da kendi canına kıyan frenkmeşrep Ceylan karşımıza çıkar. Buna benzer bir sürü örnek başka yazarlar ve romanları için sayılabilir; Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye*’sinde bir aşk ve şövalye romanı düşkünü Anjel, aynı yazarın *Şipsevdi*’sinin hafifmeşrep Madam Mc Ferlan’ı elinden kitabı düşürmez. Sadece Avrupalı kadınlar değil alafranga merakı olan Osmanlı kadınları da roman okur eserlerde. İffet’te ana karakter, Halit Ziya’nın hemen hemen bütün romanlarında, Reşat Nuri Güntekin’in *Yaprak Dökümü*’nde Ali Rıza Bey’in içine kapanık kızı Fikret hasta gözü için bir tehlike oluşturacak ka-

⁸ Sezer, “Baticılaşma - Seminer Notları”, s. 27.

⁹ Hamide Şule Yiğit, “Türk Düşünce Tarihinde Ahmet Mithat Efendi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 8-9.

dar çok kitap okumaktadır.¹⁰ Bu okuyan kadın figürü Tanzimat ve Servet-i Fünun romanının vazgeçilmez özelliği olmakla birlikte Cumhuriyet dönemi romanıyla bu kadın okur romandan sadece etkilenmekle kalmamış, aynı zamanda züppeleşmiştir. Bunun habercisi olarak Ahmet Mithat'ın *Jön Türk*'ünü gösterebiliriz. *Felsefe-i Zenan*'daki okuyan, erdemli ve adaplı kadın kırk yıl sonra yerini züppe bir kadına bırakmıştır. Okumak artık kadın karakteri bilgeleştirmek yerine kendini kaybeden bir kadına dönüştürmüştür. Tanzimat dönemi yazarları bu kitap okuma ve etkilenme arasındaki ilişkiyi ima eder bir tavırla işlerken, sonraki dönem yazarları bunu daha açık dille ifade etmişlerdir. Örneğin Peyami Safa kadın karakterlerin sadece kadın oldukları için, doğaları gereği etkilendiklerini, çünkü kadınların medeniyeti sadece gözleriyle anlamaya mahkum olduklarını belirterek bu durumu cinsiyetçi bir teze çevirmiştir.

Eserlerde kadınların romanları ellerinden düşürmemeleri ve hayalperest bir ilgiyle etkilenmelerinin yanında dikkat çekici olan kadının okurluğuyla züppe erkeklere olan düşkünlüğü arasında bir doğru orantının da olmasıdır. Peki neden roman okuyan kadın romanın kuruluş döneminde züppe, metres, mürebbiyeye birlikte vazgeçilmez bir figüre dönüşmüştür? Konuya ilişkin olarak Nurdan Gürbilek şöyle yazmaktadır: “Romanlara gerçeği yansıtan belgeler olarak baksaydık, açıklamak kolay olacaktı. O zaman romanlardaki kadın okur bolluğunun gerçeği yansıttığını söylemekle yetinecek, bu tematik tekrarı gerçek hayatta roman okuyan kadınların çoğaldığını gösteren sosyolojik bir veri olarak görecektik. Oysa yazarın bir problemle baş etmeye çalıştığı metinlerdir aynı zamanda romanlar (...) okuyan ve etkilendiği romanlar yüzünden gerçeğe bağını koparan kadın imgesinin sürekli karşımıza çıkıyor olması gerçek kadınlardan çok, yazarın kendisi hakkında, bazen örtük bazense apaçık bir biçimde “kadın okur” etrafında kümelediği bir dizi endişe hakkında fikir verir.”¹¹

Gürbilek'in tespiti bu imgenin yazara ilişkin bir endişeyi bünyesinde barındırdığı iddiasını içermektedir. Bu arada bahsedilen bir etkilenme endişesidir ve Gürbilek bunu Türk modernleşmesinin dinamikleriyle açıklamaktadır. Bu etkilenme endişesi ve bu endişenin korkuya eşlik etmesini ise edebiyat eleştirmeni Harold Bloom'un *Anxiety of Influence* (Etkilenme Endişesi) adlı kitabından yola çıkarak açıklamaktadır. Bloom'dan aktararak, Gürbilek şunları söylemektedir: “Her şair tekil ve benzersiz olmak ister, ama diğer yandan ister istemez kendinden önceki şairlerle bir ilişkiye hapsolmuştur. Gecikmişliğin kabul edilemezliğiyle önceki şairlere borçlu olduğunu bilmenin yol açtığı bu paradoks ‘etkilenme endişesi’ni de beraberinde getirir. Freudcu bir çerçevede Oidipal rekabet, bir baba oğul çatışması olarak anlatılmıştır bu paradoks (...) özgünlük tutkusu kadar borçlanmışlığın yol

¹⁰ Nurdan Gürbilek, “Erkek Yazar Kadın Okur”, *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet* içinde, Der. Jale Parla, Sibel Irzık, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 279.

¹¹ Gürbilek, a.g.e., s. 278-280.

açtığı suçluluk duygusunu, ikincilliğin verdiği hüznü, modelin gölgesinde yaşıyor olmanın sıkıntısını da içeriyordur şiir.”¹²

Böyle bir bakış açısının başından beri ikincil olmak zorunda kalan Türk romanı için çok da yanlış bir bakış açısı olmadığını söylemek gereklidir. Alınan modele duyulan hayranlıkla kendini kaybetmekten duyulan korku, borçlanmışlıkla kendisi olma ısrarını aynı anda yaşayan Osmanlı-Türk yazarı için mevcut durum ağır ve travmatik bir endişeyi beraberinde getirmiştir. Burada bir diğer farklılık bizdeki çatışmanın görünümü bir baba-oğul çatışmasından ziyade babasızlığın getirdiği bir çatışmadır ve babanın yerinin daha baştan yabancıya kapıtıldığı bir ortamda hayranlık-düşmanlık ikilisi yazara eşlik eder.¹³

Peki neden özellikle kadın okuduğundan etkilenir romanlarda? Medeniyet değiştiren bir toplumda modernliğin tehdit ettiği mahrem alanın uzantısı olarak görüldüğü için modernlikle ilgili endişelerin üzerinde konuşulduğu alanlardan birisinin kadın olması doğaldır. Bir diğer açıdan ise; yazarın bu endişeyi kendisinden uzak bir alana atfetmek istemesi ve cinsiyet gibi keskin bir ayrımla kendisini korunaklı bölgeye çekmek istemesinden de kaynaklanabilir bu durum. Romanlarda başka kitaplardan etkilenen ve kötü yola sürüklenen erkek karakterlere baktığımızda ise yine aynı şekilde eril niteliğini kaybetmiş, bir anlamda kadınsılaşmış karakterlerle karşılaşırız. Gürbilek’in bahsettiği bu endişe ve bunun romanlara yansması elbette bilinçli bir yansıtma değildir. Yazarlar kendi etkilenmişliklerini unutup ecnebi romanlardan etkilenen kadınların hikayelerini anlatırken bunu kasıtlı yapmadıklarını ortaya koyarlar.

Burada değinilmesi gereken son bir nokta ise meselenin sadece Doğu-Batı çatışması ekseninde anlaşılmaması gerektiğidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere kadın sırf kadın olduğu için de etkilenmeye yatkın bir varlık olarak ele alınmıştır. Buna örnek olarak Ahmet Mithat’ın *Felâatun Bey ve Rakım Efendisi*’nde okuduğu kitaptan etkilenip özüyle bağını yitiren İngiliz kızını verebiliriz. Bu sefer etkilenme Batılı bir karakterin Doğu’dan etkilenmesidir. Kuşkusuz burada mevcut durumu bir tersine çevirme, Doğu’yu bir merak unsuru, etki kaynağı olarak gösterme çabası vardır.

Felsefe-i Zenân (Kadınlar Felsefesi)

*Gelenekler kadını yalnız bir erkeğe ait kılıp,
erkeğe ise birden fazla kadını mümkün kıldıkça ve
erkekler de bu nimetten yararlanmakta kusur etme[dikçe]
(...) bir kıza namus taslayabilirler mi?*¹⁴

¹² Gürbilek, a.g.e., s. 278-280.

¹³ Gürbilek, a.g.e., s. 278-280.

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe-i Zenan*, Sel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 8.

Gelenek içindeki kadın-erkek eşitsizliğine karşı söylenen bu sözler, Ahmed Mithat'ın *Felsefe-i Zenân* adlı eserindeki yeni kadın tipinin adeta bir ayaklanmasıdır. Ahmed Mithat'ın 1870 tarihli eseri yeni Türk edebiyatında kadın sorunlarını doğrudan doğruya işleyen ilk eserdir. *Felsefe-i Zenân*, kadının özneleştirildiği, erkeğin ötekileştirildiği bir hikayedir ve tamamen kadın bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Bu yönüyle önem arz eden *Felsefe-i Zenan* örneğinin çalışmamızda alınmasında başlıca etken roman okuyan kadın imgesinin bu uzun hikayede kötü bir unsur olarak verilmek yerine kadın haklarının ve kadının kendisini bağımsız olarak ortaya koyabilmesinin bir koşulu gibi ele alınmış olmasındandır. Hikayede iki tema işlenmektedir. Bunlardan ilki kadın erkek eşitliği diğeri ise kadının ekonomik özgürlüğünün toplumsal özgürlüğünü de getireceği düşüncesidir.

Felsefe-i Zenan aslında basit bir hikayedir. Eser, Fazıla Hanımın tanıtılmasıyla başlar. Büyük Ayasofya mahallesinde yaşayan Fazıla Hanım okumayı çok seven bilgili bir kadındır. Bunda babası Bedrettin Efendi'den aldığı eğitimin büyük payı vardır. Fazıla Hanım, babası öldükten sonra da okumaya devam eder. Vaktinin çoğunu evinde okumaya ayırır ve bir anlamda asosyal bir kadındır. Tek arkadaşı Ayasofya Kütüphanesinin memurudur. Bir gün bu kütüphane memuru, Fazıla Hanım'ın yedi-sekiz yaşlarındaki bir kız çocuğunu evlat edinmesine vesile olur. Evlilik fikrine uzak bir kadın olan Fazıla Hanım bir çocuk yetiştirme fikrine o kadar da uzak değildir ve çocuğu severek evlat edinir. Bu kıza Akile adını verir. Bir süre sonra eski komşusu Fatma Hanım, kızıyla birlikte çıkagelir; parasızlık yüzünden, görevinden azledilmiş bir vali olan Muhsin Paşa'nın yanına sığınmak zorunda kaldığını anlatır. Fatma Hanım, kızının cahil ve haylaz büyümesini istemez. Bu nedenle de Fazıla Hanım'dan kızını yetiştirmesini ister. Fazıla Hanım, Zekiye adındaki bu kıza bakmaya razı olur. Bundan sonra vaktinin çoğunu Akile ve Zekiye'nin eğitimine ayırır. Ahmed Mithat burada kızların eğitime önem verdiği mesajını verir.

Bir buçuk yıl kadar sonra Fatma Hanım ölünce, Fazıla Hanım her iki kızın da eğitimini tamamen üstlenir ve bir anlamda tam olarak onların annesi haline gelir. Bu süre boyunca da kızlara evliliğin kötülüklerinden bahsederek tek dostun okumak ve kitaplar olduğu fikrini aşılır. Ancak bir gün bir rüya görür ve daha fazla vaktinin kalmadığını düşünerek tüm servetini iki kızı arasında paylaştırır ve daha sonra da tahmin edileceği üzere hastalanarak vefat eder. Kızlarına vasiyeti de özgürlüklerine sahip çıkmaları ve evlenmemeleridir. Kızları Fazıla Hanım'ın vasiyetine uyarlar. Ancak Halep valisi Muhsin Paşa'nın eşi çocuklarını eğitmeleri için Zekiye'ye yüklü bir aylık teklif eder. Akile, Zekiye'nin gitmesini istemez, fakat Zekiye karardır. Böylece Zekiye yeni Türk edebiyatında çalışma hayatına atılan ilk kadın olur. Zekiye burada Sıtkı Efendi adında bir genç ile tanışır. Sıtkı Efendi, kadınlara güven duymaz ve evlilik karşıtı yazılar yazar. Zekiye de geleneğe karşı olan kendi yaşam felsefesi ile Sıtkı Efendinin bu görüşlerinin

birbirine uygun olacağını ve evliliklerinin diğer evliliklere benzemeyeceğini düşündüğünden kalemine aldandığı bu adamla evlenir. Bir anlamda günümüzün mantık evliliği gibidir bu evlilik, duygulardan çok düşüncelere dayanır. Ancak bir de çocukları olmasına rağmen Sıtkı Efendi, evlenmeden önceki düşüncelerine aykırı davranarak Zekiye'yi konaktan bir cariyeye aldatır. Bu ihanete dayanamayan Zekiye verem olur ve ölür.

Burada dikkat çekmesi gereken nokta Ahmet Mithat'ın Zekiye karakterini kitapların güvenli dünyasından kopararak arzularının götürdüğü tehlikeli bir dünyaya sürüklemesidir. Sonraki dönem romanlarından farklı olarak kitap ve okumaya evlilik karşıtı bir duruş sağlayacak kadar önem atfeden ve bunu olumlu gören bir yazar çıkmaktadır karşımıza. Ancak burada belirtilmesi gereken şudur ki Ahmet Mithat'ın burada kitaptan kastettiği İslami kitaplardır: “*Büyük Ayasofya mahallesinde ikamet eden Fazıla Hanım, pederi Bedrettin Efendi'nin hayatta olduğu süre boyunca kendisinden gramer, mantık, ilahiyat gibi temel bilgileri aldıktan sonra hadis, tefsir ve buna benzer diğer ilimleri de kendi gayretiyle çalışıp öğrenmiş.*”

Görüldüğü üzere Fazıla Hanım'ın edindiği bilgi Doğu kökenli bir ilim bilgisiydi ve kitap okumakla arzu duymak ve kıskırtılmak arasında bir ilişki kurulmamıştı. Bunda rol oynayan önemli bir etken, eserin yazıldığı dönemin yazarın henüz modernleşme endişesini yaşamadığı, endişeye henüz tam ulaşmamış bir modernliğin hüküm sürdüğü bir dönem olmasıdır. Yazarın *Felsefe-i Zenan*'daki bu endişesiz modernliğinin yerini ondan yedi yıl sonra yazdığı *Çengi*'nin “İstanbul'da Bir Don Kışot” bölümünde endişeye bırakmaya başladığını görürüz. Bir Cervantes hikayesi uyarlayan Ahmet Mithat kitabı tutkunun felakete yol açabileceği sezgisini bu eserinde ortaya koymuştur. *Felatun Bey ve Rakım Efendi*'nin Felatun'u Tanzimat züppelerinde daha da belirginleşecek olan bazı “kadınsı” özellikler taşır: hoppa mizaçlıdır, kıyafet düşkünüdür, ayna bağımlısıdır.¹⁵ Bu anlamda Ahmet Mithat ilk alafranga züppenin yaratıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı-Türk aydını bolca bahsettiğimiz üzere ikircikli bir yapıdadır. Ahmet Mithat'ın da düşünceleri zamanla tutuculaşmış ve gelenekçiliği daha ağır basmaya başlamıştır. Bu süreçte kadın özgürlüklerine bakışı da değişmiş ve *Jön Türk* romanında onun için kadın iyi ve kötünün çatışma alanı haline gelmiştir.¹⁶

Jön Türk

Öncelikli olarak romanın konusundan bahsetmek gerekirse olay, 1315 (1899-1900) yıllarında geçmektedir. Miralay Gazanfer Bey; babası bir din bilgini olan iyi eğitim almış, ileri derecede Arabi ve Farisi dillerini konuşan bir Harbiyelidir.

¹⁵ Gürbilek, a.g.m., s. 298.

¹⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk*, Antik Kitap, 2009.

Eşi Dilşinas Hanım bir Çerkez cariyeye olması nedeniyle, eğitim görmemiş, okuma yazma bilmeyen biri olsa da, çok iyi terbiye görmüş bir hanımdır. Gazanfer Bey Plevne mağlubiyetinde Ruslara esir düştüğü zaman eşiyle mektuplaşmaya başlar, ancak eşinin okuma-yazma bilmemesi mektuplarının mahremiyetine gölge düşürür ve duygularını açıkça ortaya koyamazlar. O zamandan sonra da Gazanfer Bey bir kızı olursa onu okutacağına kendi kendine söz verir. Esaretten kurtulup döndükten kısa bir süre sonra, bir kız çocuğu olur. Allah’a verdiği yemini daima hatırlatsın diye kızının adını Fatma Ahdiye koyar. Ne yazık ki ahdini yerine getiremeden Fatma Ahdiye’nin doğumundan bir sene sonra vefat eder. Her ne kadar kızların okumasının çok taraftarı olmasa da Dilşinas Hanım eşine verdiği sözü tutar ve kızı Ahdiye on, on bir yaşlarına kadar okur. Arabi ve Farisi dersleri alır, Ahdiye’nin dilde olduğu gibi fikirce de ilerlemesini sağlayan eğitim ve terbiye bu olur. Fatma Ahdiye bir süre sonra Nurullah isminde biriyle evlendirilir. Nurullah hukuk mektebini ikincilikle bitirmiş, hürriyet yanlısı ama çok da gözü kara olmayan bir gençtir. Ahdiye’yle evlenmeden önce Ceylan adında bir kızla birlikte olmuş ve bu ilişkiden bir çocuğu olacağını öğrenmiştir. Böylelikle romanın kötü karakteri Ceylan hikayeye dahil olmuş olur.

Ceylan ile Nurullah’ın ilişkileri evlilikle sonuçlanmamıştır, çünkü Ceylan Avrupa’nın kadın meselesine dair kitaplarını okuyan, bu kitapların getirdiği “feminist” düşüncüyü savunan, Fransa’da yaygın olan serbest evlilik yanlısı rahat yetiştirilmiş bir kızdır. Nurullah ise, aldığı eğitim gereği serbest fikirli olmasına karşın, geleneklerine bağlı biridir ve eşinin de okuyan, bilen ama öğrendiklerine körü körüne bağlanmayan biri olmasını ister. İşte bu nedenle Ceylan ile evlenmeyi göze alamaz ama doğacak çocuğun tüm sorumluluklarını üstlenmeyi kabul eder. Ahdiye’yle Nurullah’ın evlenmesini sindiremeyen Ceylan intikam için o dönemde bulundurulması yasak olan kendi babasına ait dergi, kitap ve evrakları Nurullah’ın evine götürüp kitaplığına yerleştirir ve dönemin baş hafiyesi Feyzullah Efendi’ye babasının adıyla bir ihbar mektubu gönderir. Bu ihbar üzerine Nurullah, düğün günü tutuklanır ve yapılan sorgulamalar sonucunda 15 yıl Akka’ya sürülür. Akka’da iki siyasi suçlu ile -Hafız Kadri Efendi ile Mısırlı Rıfki Bey- aynı odayı paylaşır. İşte Nurullah’ın kaldığı bu oda, kısa bir sürede özgürlük taraftarları için çok yararlı bir politika mektebi halini alır. Jöntürklük’ten çekinen Nurullah, bu politika mektebinden bir Jöntürk olup çıkar. Ancak Ceylan Nurullah’ın Akka’daki bu durumunu bozmak için elinden geleni yapar. Bunun üzerine Nurullah Mısır’a kaçır ve bir süre sonra ailesini ve eşini yanına aldırır. Hürriyet kanunun çıkmasıyla da İstanbul’a döner. Sinir krizleri geçiren Ceylan da buna dayanamayarak kendisini yakar, babası da daha sonra intihar eder.

Çalışmamızın odak noktası burada Ceylan ve Ahdiye’dir. Bu noktada Berna Moran’ın ölümcül kadın tipi olarak adlandırdığı kavramdan bahsetmek gereklidir. Berna Moran, Ahmet Mithat’ın Hasan Mellah’ını incelerken bu kavramdan söz eden Moran’a göre: “Batı edebiyatında Clymnestra, Cleopatra ve Caimen gibi bu

kategoriye giren ünlü karakterler çoktur ve bu karakterlerin arketipi, Adem'e elmayı yediren Havva'ya kadar götürülmüştür."¹⁷

Ölümcül kadın tipinin en belirgin özellikleri, kıskanç ve kurnaz olması, türlü dolaplar çevirerek gerek sevdiği erkekten, gerekse rakibesinden öç almaya çalışmasıdır. Söz konusu bilgilerden hareketle Jön Türk'teki Ceylan'ın da bir "ölümcül kadın tipi" olduğunu söyleyebiliriz. Ceylan Fransız öğretmenlerin, hem de anne babanın özendirmelerinin sonucu, alafranga zevkler, düşünceler edinir. Asıl adı Ayşe olmasına karşın bunu pek alaturka bularak Fransızca labiche'nin Türkçe karşılığı Ceylan'ı kendine ad olarak kullanır. Bütün bunlar bir yana Ceylan'ın romanındaki en belirgin özelliği, alafranga düşüncelere kendini kaptırmasıdır. Bir anlamda o, Tanzimat romanındaki alafranga züppe tipinin uzantısıdır. Ancak görüldüğü kadarıyla Ceylan'ın Tanzimat romanındaki alafranga tiplerden ayrılan yönleri vardır. Bir kere Tanzimat romanındaki alafranga tipler, saf ve gülünçtür. Oysa Ceylan, kurnazdır ve toplumun yerleşik ahlâk kurallarını hiçe sayar. Avrupa'dan edindiği düşünceler, genç kızı trajik bir sona götürür. Tanzimat'taki alafrangalar, saflığın, gülünçlüğü ve özentinin dışında, gayr-i ahlâkî davranışlara pek yönelmezler. Ancak Ceylan, kadın-erkek ilişkilerinde olabildiğince serbest davranılabileceğini savunur ve bu düşüncelere dayanarak Nurullah'la gayr-i meşru ilişki kurar. Bir anlamda Ceylan okuduğu ecnebi kitaplarla topluma aykırı fikirler edinmiş, yanlış romanların etkisiyle bir feminist olup çıkmıştır.

Romanda, Ceylan'ın ailesi alafranga bir aile olarak dikkati çekerken, Ahdiye'nin ailesi geleneklere bağlı Osmanlı ailesini temsil eder. Jön Türk'te topluma yabancılaşmış alafranga düşkünü Ceylan'a karşılık, geleneksel değerlere bağlı ideal genç kız olarak karşımıza Ahdiye çıkar. Dinî inançlarına bağlı bulunan ve kızının da bu doğrultuda yetişmesini isteyen Dilşinas Hanım, Ahdiye'nin eğitiminde oldukça titiz davranır. Öyle ki, onun kütüphanesine sadece dinî eserler koyar, bunun dışında yeni romanlar buraya giremez. Ancak Ahdiye komşu kızı Remziye aracılığıyla yeni yayınlardan da haberdar olur. Ahmet Mithat Efendi için Ahdiye, yeni ile eski değerleri kaynaştırmış, kültürlü ve terbiyeli bir genç kızdır: "Bizim Ahdiye yeniye eskiyi meze ederek hakikaten mükemmel bir talim ve terbiye dâhilinde yetişmiş bir kız oluyor idi." (Jön Türk, s. 8) Kuşkusuz yazar, böyle bir genç kızı romana almakla, alafranga Ceylan'ın karşısına olumlu bir hanım çıkartmıştır. Bir anlamda Ahdiye, okuyucuya örnek genç kız olarak sunulmaktadır.

Sonuç

Çalışmamızda Tanzimat dönemi erken örneklerinden Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* isimli uzun hikayesiyle, *Jön Türk* isimli romanı ortaya

¹⁷ Gürbilek, a.g.e., s. 299.

koyduğu kadın karakterler ve onların edebiyatla kurduğu ilişki üzerinden incelenmiştir.

Burada dikkati çeken kadın karakterlerin birer okur olarak betimlenmeleri ve Batılılaşmanın kötü tezahürlerinin onlarda ya da kadınsı züppe erkeklerde kendisini göstermesidir. Buna ilişkin açıklama Nurdan Gürbilek'in kadın okurun bu konumuna ilişkin etkilenmişlik sendromunu merkeze alan bakış açısından yararlanılarak yapılmıştır. Batılılaşma serüvenimizde oldukça önemli olan romanlar aydınlarımızın kendilerini ifade ediş biçimi, yaşadıkları çatışmaların yansımaları olmuştur. Batılılaşma yanlısı ya da karşıtı isimler görüşlerini bu Batı ürünü türle ortaya koymuşlardır.

Ahmet Mithat'ın *Felsefe-i Zenan*'ı kadın okura kendi değerlerine uygun kitaplar okumaya başladıkça iyi bir anlam yüklerken aynı yazarın kırk yıl sonraki romanı aynı savunmayı Ahdiye karakterinde sürdürmekte, Ceylan eleştirisi üzerinden kadının okumasına karşı daha hoşgörüsüz bir tavır takınmaktadır. Okuyan kadını özgürleştirip evliliğin karşısına konumlandıran Ahmet Mithat bu sefer kültürlü ama eşinin yanında bir kadın tasvir etmektedir. Bu durum aradan geçen sürede Osmanlı toplumunda Batılılaşmanın yanlış yorumlanması, laikleşme vb. yeniliklerin sonucunda yazarın Batılılaşma mevzusuna bakışının değişmesinden kaynaklanmaktadır. Batılılaşmanın toplumdaki tezahürleri kendisini gösterdikçe Ahmet Mithat ve daha birçok yazarımızın eserleri bu ikircikli yapıyı taşımıştır. İyi ya da kötü Batılılaşmanın etkileri her zaman kadın ya da kadınsı tipler üzerinden okuyucuya aktarılmıştır. Kadın ve züppe karakterler ötekinin, yani Batı'nın etkisine karşı yerleşmiş olan endişenin vücut bulduğu alan olmuştur.